

K sociologické analýze možností a mezi vlivu neokonzervativní ideologie

JINDŘICH FILIPEC

Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV,
Praha

Pro poznání a účinnější překonávání současných trendů a variant neokonzervatismu má svůj význam nejen historická a filozofická analýza tohoto fenoménu, ale rovněž sociologie, a to hned ve dvojím smyslu. Za prvé je dnes buržoazní sociologie například v podobě různých mutací Parsonsovy „Velké teorie“ a četných převleků pozitivismu sama po výtce konzervativní teorii a v rámci své institucionalizace též nezanedbatelným činitelem konzervativní praxe pozdněkapitalistického establishmentu. V podobě marxisticko-leninské sociologie — to za druhé — sociologická teorie a metoda výzkumu přispívá k vědeckému odhalení ekonomicko-sociálních a třídních kořenů i funkcí konzervativní ideologie, jejích možností a mezí v působení na vědomí a jednání lidí. Marxisticko-leninská sociologie a sociálně psychologické výzkumy též mohou poskytovat podnětné informace týkající se cest k omezení vlivu konzervativní ideologie a k postupnému pozitivnímu prosazování pokrokových hodnotových orientací a životních pozic.

Fakt narůstání působnosti neokonzervatismu v různých vrstvách mnoha zemí technicky rozvinutého kapitalismu — především v USA — je v posledních letech očividný. Konstatují jej jak marxisté, tak buržoazní sociologické výzkumy a výsledky voleb v některých těchto zemích. Tak například autoři knihy o současném politickém vědomí v USA [Zamoškin, Batalov a kolektiv] konstatují — a další vývoj to potvrdil —, že vědomí populace zde v sedmdesátých letech představuje jednak navázání na tendence šedesátých let, ale současně také značné přesuny a proměny jeho forem i obsahů. Uvádějí údaje o roli falešného, ale nicméně vlivného mýtu o „americkém snu“, který pro mnohé neameričany je „živou utopií“ či „uplatněným osvícenstvím“ (R. Dahrendorf) a ovládl postupně nezanedbatelnou část pracujících, ba dokonce i část nezaměstnaných v USA (1).

Krizové procesy vyvolané rozporuplnými důsledky vědeckotechnické revoluce v podmínkách pozdního kapitalismu mají pochopitelně též v USA svůj vliv na vědomí a životní postoje lidí. Yankelovitch uvádí, že ve srovnání s šedesátými lety, vyznačujícími se „ostrou kritikou institucí“, se v sedmdesátých letech situace změnila ve směru pragmatizace některých dříve nonkonformních skupin s tím, že criticismus, který sice „v kampusech zeslábl, byl však přijat dělnickou mládeží“ [Yankelovitch 1974 : 5]. Tento criticismus v té či oné podobě je ovšem prezentován buržoazní sociologií a propagandou jako neodpovědný egocentrismus, resp. jako „me-ismus“ či „narcisismus“ [Etzioni 1981], který je třeba překonat cestou rekonstrukce hodnot a začleněním individuí do živelných programů aktivit nadindividuálních komunit, majících překonat společenské odcizení výzvou k družnosti „neformálních společenství“ a to ovšem bez zásadnějších a natož revolučních změn výrobních a zejména vlast-

(1) „Slabost třídního vědomí je zřejmě spojena s daleko zásadnějším problémem americké kultury — s osvojením „amerického snu“, založeného na hrubě optimistickém hodnocení budoucnosti. Jak možno vidět, jak ti, kteří měli práci, tak ti, kdo jí byli zbaveni, byli ovládnuti tímto snem“ [Zamoškin—Batalov 1980 : 27].

nických vztahů. Bavorský ministr kultury Hans Maier svého času tuto myšlenku nové aliance formuloval lapidárně takto: „... v boji za útluný hospodský koutek a v opozici proti mrakodrapům zjišťují někdy starší konzervativci a mladí socialisté, že táhnou za jeden provaz v důvěrném spojení namířeném proti industriální modernosti a prosperitě“. Poslední vývoj politické situace v NSR svědčí ovšem o zcela odlišných seskupeních a o podstatně složitějším obrazu situace.

Podobné tendence se — ovšem ve specifických formách — projevují poslední dobou též ve většině hlavních západoevropských zemích. Svědčí o tom například výsledky rozsáhlého výzkumu postojů k institucím, náboženství, rodině, zvyklostem a mravům provedeného na vzorku 12.463 osob z 9 západoevropských zemí (Belgie, Dánsko, Španělsko, Francie, Anglie, Irsko, Itálie, Nizozemí a NSR), které byly publikovány v práci J. Stoetzela [Stoetzel 1983]. Konstatuje se tu opět obrát k vyššímu oceňování starých dobrých ctností — od hodné vágní hodnoty „čestnosti“ (tuto hodnotu uvádějí na prvním místě 3 4 vzorku) po některá přikázání Mojžíšova Desatera (skoro polovina Evropanů prý má ke své církvi plnou či částečnou důvěru a šest z deseti se modlí, anebo alespoň nábožensky medituje). Mnoho z těchto výzkumů je ovšem více „Dichtung“ než „Wahrheit“, přičemž nezřídka jde spíše o manipulaci vědomím než o zjišťování jeho stavu. Mnohde přání výzkumníků je otcem výsledků výzkumu. V této souvislosti není bez významu, že členem technické komise této ankety byla prof. Noelle-Neumannová, ředitelka Demoskopického ústavu v Allensbachu, která také koordinovala první fáze výzkumu; její příslušnost k táboru CDU — CSU se přirozeně promítá do projektů i interpretace výsledků výzkumu veřejného mínění v NSR.

Strážlivý, kritický ale pozorný rozbor těchto výsledků ukazuje, že k podobným výzkumům společenského a individuálního vědomí je nutno zaujmát stanovisko, které kdysi v souvislosti s veřejným míněním vyjádřil Hegel: tyto výzkumy je totiž třeba do jisté míry uznávat a přihlížet k nim, ale současně je kriticky prověřovat i odhalovat (tj. „gleichzeitig achten wie verachten“). Tento přístup umožňuje konkretizovat známá a stále platná zjištění, že ideologie vládnoucí třídy je také ideologií, jež v dané společnosti převládá. Proto i výsledky hlasování, podobně jako výsledky různých anket, nevypovídají o skutečných objektivních zájmech pracujících, ale naznačují pouze stupeň jejich pochopení vlastních zájmů a požadavků společenského pokroku, a tedy úroveň uvědomělosti a vyzrálosti širokých mas.

Kromě těchto obecných marxisticko-leninských poznatků nutno ovšem zkoumat zvláštnosti, proměnlivost a konkrétní historickou podobu vlivu buržoazní ideologie dnes a zítra, a to zejména pokud jde o odhad možností a mezí působení různých převleků konzervatismu. Které momenty zakládají jeho působivost, ba přitažlivost a které by naopak bylo možno využít ve směru vytváření svazku pokrokových antimonopolistických sil a sociálních skupin? Nečiníme si nároky na vyčerpávající výčet všech momentů, takže uvedeme jen některé z nich, a to zvláště ty, které bychom neměli v našem ideologickém boji opomíjet.

Hovoříme často o eklekticismu jakožto o výrazu dekadentní povahy pozdné buržoazní ideologie, která signalizuje soumrak dějinného působení jejího třídního nositele. To je zajisté správné. Vedle této funkce, symptomatické pro ideologii tříd odcházejících ze scény dějin, má však eklekticismus současně buržoazní ideologie svoji funkci parazitně přizpůsobivou. Ta se projevuje ve využívání jakési „mixáže“ velmi různorodých a nezřídka přímo protikladných obsahů, jež však umožňuje navazovat kontakty s nejrůznějšími sociálními skupinami buržoazie i maloburžoazie, ba dokonce i s protikladnými třídami.

Výrazem toho je prolínání liberálně reformistických a autoritativně konzervativních tendencí v buržoazní ideologii a politice, která zdaleka není vlastní pouze americké buržoazii, u níž tento funkční eklektický rys bystře postihl již B. Engels. V současných evropských podmínkách se toto prolínání projevilo dosti obdobným vyzněním kritické teorie společnosti a kritického racionalismu. Dřívější polemické antipody tzv. sporu kolem pozitivismu (Positivismusstreit) se tím, že jedna strana udělala krok ve směru dobře přizpůsobeného nonkonformismu, zatím co druhá pokročila od „příliš přizpůsobeného“ konformismu ke kritickému meliorismu, sešly na bázi dílejšího vylepšování „daného“ společenského systému.

I uvnitř pravicového křídla buržoazní ideologie se však snoubí odlišné postoje například k úloze státu. Zatím co libertaristický konzervatismus ústy Milтона Friedmana zásadně odmítá potlačovací funkci státu, postulují tradicionalisté státní režim silné ruky a neokonzervativci (à la Glazer či Huntington) jdou ještě dále a volají po uplatnění státní moci k odstranění „excesů demokracie“, která prý diskriminuje elitní menšinu. Huntington například ve své knize *The Soldier and the State* označil jako mravní ideál vojenskou akademii ve West Point! A tak zatím co noví Toryovci uznávají jako morální to, co určí autorita státu či církve, soudí noví Whigové, že „morální autoritativismus je nejen nedemokratický a netolerantní, ale také zcela neproduktivní“ [Etzioni 1981 : 16]. A přitom oba tyto „směry“ jsou současně zastoupeny v obou hlavních amerických politických stranách a ovlivňují tak mimo jiné právě na bázi tohoto eklektického a mlhavého oportunismu vědomí většiny populace (Podle Yankelovitchova výzkumu jen 4 % Američanů soudí, že společnost USA je třeba změnit *v jejím celku*).

Vedle zmíněné funkce konzervativního eklekticismu má působit atraktivně též jeho pretenze hlásající obnovení systému hodnot a jakousi novou „politickou“, „sociální“ či „občanskou“ filozofii. Podle D. Bella v ní jde o to „vypracovat obecné cíle a současně též uchovat individuální prostředky jejich dosahování, jakož i stanovit individuální (a skupinové) potřeby a nalézt obecné prostředky pro jejich sdělení“ [Bell 1976 : 279]. Aniž bychom chtěli tvrdit, že tradice hodnot buržoazní společnosti je dosud ve všem všudy nosná, nelze podceňovat působivost hesla návratu (Bell přímo používá v této souvislosti termínu *ricorsi*) ke kořenům, k původním hodnotám a zdrojům, k principům a v Americe zejména k tradici „oteců průkopníků“, resp. k „Velké tradici starého světa“. Značné možnosti vlivu této dozadu obrácené vidiny a ideálu „zlatého věku“ (viz heslo „konzervativní revoluce“, vymyšlené svého času pravici v Německu a Rakousku) jsou dnes reklamně propojeny se sliby jejího budoucího uskutečnění v podobě „amerického snu“, respektive v podobě „dohnání“ nebo alespoň postupného dohánění Ameriky všemi těmi, kdož zatím zůstávají pozadu [Servan-Schreiber 1967].

Tato nabídka obnovení tradičních hodnot nachází i rostoucí poptávku v podmínkách všeobecné (tj. také duchovní a morální) krize kapitalismu, znásobené též poměrně neúspěšnými zásahy státně monopolistického kapitalismu. Přitom všem se navíc antagonistické rozpory mezi prací a kapitálem prohloubily v důsledku vědeckotechnického pokroku. (2) Nutno ovšem vidět, že konzervatismus

(2) Neúspěch keynesiánských konceptů státně monopolního kapitalismu, spjatý převážně s různými variantami státního dirigismu a etatismu, přirozeně využívají konzervativci všech odrůd. Není však příliš účelné a není ani legitimní, abychom se solidarizovali s osudy státu, který koneckonců přece jen reprezentoval určité kruhy monopolistické buržoazie. Nejméně ze všeho je pak třeba brát na sebe odium etatismu, který konzervativci šmahem označují jako socialismus či jako kolektivismus. Nutno také prověřit prognózu, že kapitalismus bude (přes „dočasnou nadvládu“ libe-

mnohotvárně těží z rozporuplné povahy soudobé všeobecné krize kapitalismu. Jde totiž o to, že za jejími zády, tj. na pozadí masové a nezvratné likvidace celých profesí v důsledku zavádění mikroelektroniky, robotizace, biotechnologie atd., probíhá dynamický inovační proces, který je konkrétně historicky podmíněným výrazem faktu zjištěného již Marxem a Engelsem, že totiž „buržoazie nemůže existovat, aniž stále vyvolává převraty ve výrobních nástrojích, aniž tedy revolucionizuje výrobní vztahy a tím i všechny společenské poměry“ [Marx–Engels 1958 : 431]. Konzervativní ideologie, dovolávající se „osvědčených“ hodnot „starého dobrého“ kapitalismu volně soutěže, usiluje jednak o petrifikaci statu quo, jednak však svým způsobem současně propaguje určitý typ růstu odpovídající podřízení vymoženosti vědeckotechnické revoluce zákonu rozšířené reprodukce kapitálu. (3) To v celkovém úhrnu na povrchu a krátkodobě sice přispívá k rozvoji praktik, které se označují jako „crisis management“, dlouhodobě a v hlubších vrstvách kapitalistické společnosti však tytéž faktory naopak právě vyhrocují její antagonismy a připravují půdu pro socialistické přeměny.

Jedním z činitelů působících na životaschopnost a dopad konzervativní ideologie je také tempo a způsob, jímž reálný socialismus řeší – teoreticky i prakticky – takové otázky, jako je problém sociální rovnosti, svobody, intenzifikace, efektivity, vztahu společenského a individuálního rozvoje, uplatňování a rozvíjení morálních norem, jakož i další klíčové problémy současného lidstva. Účinnost boje proti konzervatismu a omezování jeho značného vlivu tedy závisí mimo jiné též na pozitivním tvůrčím rozvoji marxisticko-leninské teorie a praxe i na takové prezentaci konfliktních otázek, jež by zvýšila masovou přitažlivost pravdy socialismu. Je také třeba zamyslet se nad tezí, že „pravičáci klamou, ale mluví k lidem, zatím co leví mluví pravdu, ale jen o věcech“. Není zde místo na rozbor různých stránek této myšlenky, ale jedno je jisté : účinnější polemika s konzervativci a s buržoazní ideologií vůbec dnes znamená hovořit nejen věcněji, ale také více k lidem [Wanner 1986].

ralismu či přímo libertarismu) dlouhodobě sledovat orientaci na posilování etatistických tendencí. Někteří představitelé kapitalistické hospodářské politiky vidí věci jinak. Tak např. bývalý západoněmecký ministr průmyslu K. Schiller na dosti reprezentativně zastoupené diskusi ke krizi hospodářské politiky nedávno prohlásil, že stát dnes není s to svými prostředky se vypořádat s nezaměstnaností a jedinou nadějí je podněcování soukromého podnikání, které prý však problém zaměstnanosti stejně „nechá po určitou dobu, jež může být bez konce, viset ve vzduchu“ [Bergedorf 1982 : 60–61]. Někdejší přední představitel západoněmeckého svazu průmyslníků R. Altmann tamtéž charakterizoval současnou krizi kapitalismu takto: „Dnes stojíme všichni jako konzilium lékařů před pacientem, který upadá do stále těžší nemoci. Diagnóza ukazuje, že existuje mnoho příčin tohoto obrazu nemoci a také mnoho terapií. Jakmile by však tyto terapie byly aplikovány, bylo by po pacientovi. Proto se omezujeme na vědeckou výměnu názorů na stav pacienta“ [Bergedorf 1982 : 101]. Různé odstíny v přístupech k úloze státu souvisejí do určité míry též s odlišností tradic té které země. Tak například J. P. Arnason upozorňuje na tradiční „zbožnění státu“ v japonské historii, které i dnes uchovává důraz na značnou váhu státu při určování „sociálních cílů“ a ovlivňování soukromého sektoru ve „vyšším zájmu“ národního celku [Arnason 1987 : 41]. V podstatě ovšem nutno počítat s pragmatickým prolínáním etatistických i antietatistických tendencí, podobně jako s eklektickým slučováním reformismu – antireformismu, scientismu a antiscientismu, jak na to již dříve upozornil O. Krejčí ve své práci *Technokratické iluze* [Krejčí 1986 : 138–142].

(3) Výstižně postihl tuto manipulativní funkci kapitalistického uplatnění vědeckotechnického pokroku Otto Reinhold, když napsal: „Je konečně třeba brát zřetel na to, že monopolistická buržoazie dalekosáhle využívá vědeckotechnický pokrok nejen k zajištění vykořisťování, ale též k politickému a ideologickému zabezpečení svého panství. Mikroelektronika, výpočetní technika a nové komunikační systémy poskytují monopolům a jejich státu dnes zdaleka dosud nevyužité možnosti pro manipulaci myšlením a jednáním pracujících a pro to, aby je podřídili neprodyšnému systému sledování, který nemá skulinu“ [Reinhold 1986 : 251–8].

To například znamená soustavně konkretizovat, rozvíjet a srozumitelně objasňovat smysl a cíl programu uskutečňování marxisticko-leninského ideálu člověka. Při vši nedostatečnosti našich empirických výzkumů a s vědomím nutnosti jejich korektur není také například možno zavírat oči před výsledky jednoho našeho výzkumu, který konstatuje, že nezanedbatelná část mládeže uvádí, že nemá vůbec žádný životní vzor. Příčiny tohoto jevu zajisté vyžadují komplexní analýzu, ale úplně bez viny tu není okolnost, že správný ideál všestranného harmonického rozvoje osobnosti se porůznu přeměnil v části naší žurnalistické praxe v jakési klišé. Právě v této souvislosti a současně v konfrontaci s úvahami konzervativců o prostředcích a cílech nutno lépe vysvětlovat jejich *dialektickou* jednotu, což konkrétně znamená, že cesta k všestrannosti *všech* členů komunistické společnosti naprosto zákonitě v její přechodné nižší fázi předpokládá *upevňování socialistické dělby práce*, a tedy určitou míru funkční, socialismus upevňující diferenciace.

Podobně je tomu s marxisticko-leninskou koncepcí vztahu rovnosti a svobody v polemice proti její konzervativní interpretaci, podle níž prý rovnost zásadně omezuje svobodu. Empirické fakty vývoje socialistických zemí potvrzují, že vyrovnávání dříve ekonomicky zaostalých oblastí a vrstev na úroveň rozvinutých (viz například Slovensko — české země, vesnice — město atd.) anebo demokratizace školství nejsou omezením svobody jednotlivců, ale naopak historicky nezvratnou podmínkou rozvoje všech členů společnosti a nebývalým rozšířením rezervoáru talentů. Konzervativní námitka proti masovému uplatňování principu rovnosti ztotožňuje socialismus s loukou bez květů, kterou prý je třeba odmítnout ve jménu modelu lesa s květnatou pasekou. Počátek zla se spatřuje již ve francouzské revoluci, která pootevřela dveře nárokům mas, jejichž početnost sama je pro elitáře a aristokraty ducha rouháním (S. George). Věrohodná polemika proti konzervativnímu nadřazování svobody některých nad rovnost všech ovšem předpokládá předestřít pravidlé také ne zcela vyřešené problémy a vývojové rozpory ve vztahu svoboda — rovnost, jež existují v kvalitativně novém kontextu socialistické společnosti. Tak například zde platí, že cesta ke komunistické *rovnosti* vede výhradně přes historicky přechodné období *nerovnosti*, spočívající mimo jiné v odměňování podle množství a kvality vykonané práce. Uskutečňování Marxova a Leninova ideálu všestranně rozvinuté osobnosti v celospolečenském měřítku také neznamená žádné gleichšaltování lidí, ale naopak : vyrovnávání životních podmínek pro všechny členy společnosti teprve vyjeví v míře, kterou dřívější dějiny nemohly znát, neopakovatelnou *svěráznost* a individuální *odlišnost* každé jednotlivé osobnosti. Vyjasnění tohoto problému je o to naléhavější, že se na něm přizívají konzervativci, jejichž reprezentativní skupina v citovaném Stoetzelově výzkumu Západoevropanů je jednotná v upřednostňování svobody před rovností, zatím co ve skupině progresistů jsou v tomto bodě značné názorové rozdíly. Rovnost jednoznačně preferují a spojují s požadavkem socialistické organizace výroby pouze ti, kteří v tomto výzkumu jsou označováni jako stoupenci krajní levice.

V boji proti různým variantám neokonzervativního elitismu a s ním spjaté fetišizace bytostné nerovnosti lidí je také nutno usilovat o konsensus mezi naší interpretací problematiky rovnosti v současných podmínkách reálného socialismu a mezi jejími různými, někdy i abstraktními koncepcemi rozšířenými v řadách progresistů na Západě, což ovšem předpokládá trpělivé, ale principiální vyvracení mnohotvárných dezinformací a povrchních představ. Tak například je třeba přesvědčivěji objasnit, v čem je zásadní třídně zakotvený rozdíl mezi zdůrazňováním nerovnosti u neokonzervativců a mezi teoretickým a praktickým prosazováním zásady diferencovaného odměňování podle

množství a kvality vykonané práce v nižší fázi komunistické sociálně ekonomické formace. Zde — v duchu známé teze z Marxovy *Kritiky gothajského programu* — určitá míra funkční (tj. socialismus rozvíjející) nerovnosti je nezbytnou podmínkou vytvoření zdrojů pro komunistickou rovnost. Definujeme-li socialismus jako „společnost růstu a výkonu v nejlepším humanistickém smyslu na základě našich osvědčených socialistických principů“ [Koziolek 1981], pak naše pojetí výkonu a s ním spjatá diferenciací nemá nic společného s elitářským programem „společnosti výkonu“. Slova „výkon“ a „diferenciací“ v ústech stoupenců vědeckého socialismu a v ústech současných buržoazních ideologů jsou zcela odlišné věci, protože i pro tato slova v třídně rozděleném světě platí: Cum duo idem, non idem! Ne všem stoupencům levicových hnutí na Západě je však zatím jasný revoluční význam diferenciací a výkonnosti v reálném socialismu či reakční funkce rovnostářství, což vede k nedorozuměním a k oslabování protikonzervativní argumentace.

Podobné nejasnosti vznikají kolem otázek vztahu autority a autonomie. Konzervatismus — zejména v otázkách morálky — zastává autoritativní princip — v extrémní podobě paternalistického hesla „zpět k rákosce“. Pochopitelnou reakcí na to je, že zdrcující většina pokrokových skupin na Západě se vyjadřuje pro různé formy permisivity, představující stanovisko dosti obecného povolování. Je ovšem třeba vidět, že radikální stoupenci permisivní pedagogiky někdy nahánějí vodu na konzervativní mlýn. A také její výsledky jsou problematické. (Tak například v jednom výzkumu provedeném v rodinách praktikujících permisivní výchovu vypovídalo 80 % dětí, že si svých rodičů neváží.) Ve vztahu k reálnému socialismu se často setkáváme s takovou zdánlivě pokrokovou, „antikonzervativní“ tezí, která ve jménu autonomie se snaží diskreditovat princip demokratického centralismu, a to ve směru anarcho-syndikalismu.

Ve světle výzkumů týkajících se československé populace je dnes naléhavý důraz na *moment uvědomělé kázně* a *pěstování nového typu autority*, budované podněcováním aktivní spoluúčasti členů kolektivů při rozhodování a jednání. Důraz na tyto momenty vyvěrá z požadavků současné etapy budování rozvinuté socialistické společnosti a z konkrétní podoby uplatňování demokratickecentralistického principu řízení v kontextu rozvíjející se vědeckotechnické revoluce i z podmínek antagonismů v současném třídně rozděleném světě.

S urychlováním vědeckotechnického rozvoje ovšem vzrůstá při uplatňování principů demokratického centralismu specifická váha jeho demokratické složky. Současně však právě nejmodernější technika klade jak známo nikoli menší, ale naopak větší nároky na pracovní kázeň a sebekázeň. Ani dnes proto, jak to předpověděl B. Engels ve své stati *O autoritě*, nejde o odstranění autority v průmyslu a jinde, ale o změnu jejího typu. To se prakticky týká formování všech takových vztahů, jako jsou vztahy rodiče — děti, učitel — žáci, vedoucí kolektivů a jejich členové atd. Odmítáme jak direktivně autoritativní typ výchovy, tak různé liberalistické modely, které vlastně oba na skutečně účinnou výchovu a vedení rezignují. Usilujeme o uplatňování demokratického typu výchovy, prosazující pěstování uvědomělé kázně a vyšší kvalitu autority založenou na politické a odborné kvalifikaci, na jednotě slov a činů a na takové příkladnosti, jež podněcuje kolektivy i každého jednotlivce k iniciativní činnosti.

Jedním z nejpodstatnějších problémů úspěšné polemiky s konzervatismem je otázka jeho *pozitivního* překonání vůbec a zvláště pak otázka *pozitivního* překonání jeho přístupu k minulosti, k tradicím, k tzv. kulturnímu dědictví.

(4) Buržoazní sociologické výzkumy zjišťují (a patrně i tendenčně evokují) zvýšený zájem populace o „tradiční hodnoty“ minulosti. Jedinou cestou k tomu, jak zabránit konzervativnímu zneužití této skutečnosti, je důsledné rozvíjení Leninovy myšlenky, že právě komunisté jsou dědici nejušlechtlejších tradic minulosti. Na adoraci středověké Evropy v USA, jakož i na různé konzervativní verze evropocentrismu nelze reagovat pštrosím postojem vůči živým hodnotám pokrokových tradic kultury evropských národů, například vůči baconovsko-descartesovské myšlence o „udělatelnosti“ dějin lidmi na základě vědy, jejímž vyústěním je právě marxismus-leninismus. Bylo by více než bláhové zříkat se tohoto dědictví jenom proto, že Bell a jemu podobní propagují anti-komunistické a antiprometheovské rekursy z konzervativních pozic. Ostatně sám marxismus-leninismus je nemyslitelný bez zásadního kritického přepracování takových tradičních zdrojů, jakými byl jak známo francouzský utopický socialismus, anglická politická ekonomie, německá klasická filozofie a pokud se týče leninismu velké myšlenkové bohatství ruských revolučních demokratů.

Samozřejmě, že marxisticko-leninský postoj vůči tradičním hodnotám i historickým fenoménům, jako je soukromé vlastnictví, stát, třídy, národy i politické strany, je dialektický. Nejsme tradicionalisté a ačkoli Popper právě naše pojetí označil falešně za protiklad otevřenosti, je tomu ve skutečnosti právě naopak. Jsou to totiž neokonzervativci, kteří prozrazují obecnější buržoazní postoj, spočívající v tom, že tyto kategorie jsou považovány za věčné. Na tom nic nemění ani okřídlená sociologická teorie „sociální změny“. (5)

Hodnotou o sobě není totiž ani minulost (ale ani současnost či budoucnost), protože jádro sporu se týká obsahu, smyslu a cílů, jež jsou s těmito kategoriemi spojovány. Proto také definici pokroku jako „vzestupného pohybu vpřed“ (M. B. Mitin) je třeba chápat především jako výzvu k neustálému zpřesňování cílů, což teprve umožňuje na každém kroku zpřítomňovat kritéria pro zodpovězení otázky, co to je „vzestup“, co to je „vpřed“? To se týká i zdánlivě tak samozřejmě cílové kategorie, jako je „všestranný harmonický rozvoj všech členů společnosti“. Je proto velmi podnětné, že sovětská filozofové diskutují o tom, jak chápat tuto všestrannost, jak k ní dospět, zda nejde spíš o mnohostrannost, respektive o vytváření podmínek pro optimální rozvoj každého jednotlivce apod. Neméně důležité je vrátit se k Marxovu ideálu světodějně osobnosti a k rozpracování prostorových, časových, informačních a akčních indikátorů jejího zjišťování v podmínkách reálného socialismu, jakož i v zápase o překonávání vlastností individuí lokálně omezených. Pozitivní tvůrčí rozpracovávání těchto kategorií (a hlavně jejich dělné ztělesňování v každodenní společenské praxi) má klíčový význam nejen pro utváření socialistického způsobu života, ale také pro efektivnější boj s neokonzervativními spekulacemi kolem tradic a ideálů.

O zajímavém kulturním hnutí souvisejícím s osvojováním hodnot minulosti

(4) Podstatný směr řešení této ústřední sporné otázky podnětně naznačil L. Elm [Elm 1986 : 360—369].

(5) Těto povaze změn majících petrifikovat podstatu daného systému odpovídají i teorie „dynamického konzervatismu“ a jmenovitě současné verze pozitivismu, které se samy prezentují jako kategoriální a priori pro výlučně adekvátní interpretaci každé změny. Tak například Neil J. Smelser ve své přednášce na téma „Kulturgeschichte, Wandel der Werte und Werthorizonte“, uspořádané na univerzitě v Kolíně (červen 1985) shrnul svůj celkový závěr takto: „Pokusil jsem se v této stati zdůvodnit, že kulturní dějiny chování i společenských věd ve Spojených státech musí být z velké části chápány jako dějiny proměn v rámci převládajících principů pozitivistické vědy; zdá se, že vše nasvědčuje tomu, že ani chování, ani společenské vědy nebudou moci v dohledné budoucnosti zcela uniknout tlaku principů“ [Smelser 1986 : 149].

referuje Jevgenij Bogat ve své publikaci *Věčné a současné*, kde vysvětluje smysl mládežnických klubů ETO (Estetika — Tvorčestvo — Obščenijsje). Jejich zdroj i aktivity souvisejí s podnětem pedagožky Tatjany Tambijevové, která zjistila, že mladí lidé nechtěli, aby se o slavných postavách minulosti jenom mluvilo, ale usilovali o to, aby se v podobě hry stali současníky Sokrata, Feidia, Sofokla, Euripida, Danta, Leonarda da Vinci, Michelangela a dalších. Tak vznikla myšlenka uspořádat dny Athen, dny italské renesance, dny Dickens a. Mladí lidé si v této souvislosti nejen osvojili příslušnou literaturu a čebecvé realie, ale ušili si kostýmy, vyrobili stylovou dekoraci a snažili se tak aktivní tvorbou vcítit do atmosféry života dřívějších generací a prohloubit vědomí sounáležitosti se světovou kulturou. Hlubší smysl pro tuto světodějnou dimenzi vlastního života, o níž psal již K. Marx, postihuje na pozadí těchto aktivit klubu ETO Jevgenij Bogat: „Rusko leží mezi Evropou a Asií. Proto si od dávných dob bylo vědomo svého historického poslání — stát se faktorem sjednocení světové kultury. Dnes se tento proces ještě prohlubuje“ [Bogat 1984 : 32]. Dodejme, že se nejen prohlubuje, ale nabývá nové dějinné kvality spjaté s jedinečností osvoboditelského poslání dělnické třídy a její avantgardy, která ve svých vůdčích myšlenkách ztělesňuje, uchovává a rozvíjí kontinuitu vrcholných hodnot minulosti a současnosti ve směru k novým vyšším metám budoucího lidstva.

Jedním z podstatných bodů konfrontace Marxova a Leninova projektu člověka a jeho způsobu života se současným konzervatismem je zásadní sociálně zakotvený protiklad v samotných teoreticko-metodologických a kategoriálních východiscích. V jisté zkratce by bylo možno říci, že komparativní sociologické výzkumy životního způsobu a sociální mobility potvrzují pravý opak základní myšlenky knihy K. Poppera *Otevřená společnost a její nepřítel*. Kde totiž vlastně v současném třídně rozděleném světě opravdu je otevřená společnost a kde jsou její odpůrci a její bariéry? Podstata způsobu života lidí a sociální struktura soudobého kapitalismu na straně jedné a reálného socialismu na straně druhé pod povrchem rozporuplných přechodných fenoménů naznačuje, že rozšířená reprodukce kapitálu je stále výrazněji doprovázena redukcí (deformací) osobnosti v interakci se staticky, „nadhistoricky“ pojatým sociálním systémem, zatímco naopak současný socialismus se vskutku manifestuje jako otevřený, dialektický systém směřující k rozšíření reprodukci a rozvoji individuí ve stále širším měřítku, a to na bázi sociálně ekonomické formace otevřené vůči takovým radikálním změnám společenského subjektu i jeho determinant, jaké nemají v dějinách obdoby. Dosti přesně — a ovšem z druhé strany bariéry — tento fakt vyjádřil R. Aron, když napsal, že „nikdo, s výjimkou marxistů-leninistů, si nepředstavuje nějaký řád radikálně odlišný od dosavadního pořádku“ [Aron 1965].

V základě tohoto názoru leží obecnější antidialektická koncepce člověka a společnosti, v jejímž rámci stát, vlastnictví, právo a „lidská přirozenost“ vlastně představují a i do budoucna budou představovat ve své podstatě stále totéž. Revoluční sen a projekt vycházející z historické přechodnosti těchto fenoménů je pak ovšem — jak to formuloval ve své knize *Life Chances* R. Dahrendorf — veskrze utopický a zavrženíhodný. A naopak závist a jiné lidské neřesti (jako například pro H. Schoecka či J. Fourastié) nejsou historicky vzniklé a přechodné vlastnosti, ale v lidské přirozenosti na věčné časy zakotvené agencie, které podle okolností působí tu jako motor, tu jako kletba lidstva [Dahrendorf 1979; Schoeck 1976; Schoeck 1979; Fourastié-Bazil 1980].

Marxova koncepce člověka jako klíč k pochopení a formování socialistického způsobu života je naproti tomu bytostně dialektická a v pravém slova smyslu historická, otevřená vůči budoucnosti.

Odmítáme přirozeně revizionistické pojetí „otevřenosti“ vůči pronikání marxismu a socialismu cizích prvků a vlivů. Naproti tomu však důsledně zastáváme dialektickou koncepci otevřenosti kategorií a jevů, která leží v základě marxisticko-leninského chápání státu, vlastnictví, dělby práce, tříd, strany atd. Před nedávnem vyšel v časopise *Les Temps Modernes* obsáhlý soubor příspěvků k problematice socialismu, jejichž smyslem je doložit tvrzení, že socialistická společnost i sám pojem realizace socialismu, představují prý cosi sklerotického, stagnujícího a nedynamického [Les Temps Modernes 1985 : 158–238]. Ve skutečnosti socialismus, jak to vyjádřil již B. Engels, je pohyb, tj. neutuchající hnutí (Bewegung). Proto také zdůrazňujeme dialektickou otevřenost tohoto systému, tj. systému socialismu vůči komunistické budoucnosti. Podtrhujeme v tomto smyslu, že socialistický stát nepředstavuje pouhou obměnu dřívějšího státu v jiný podobný stát, ale že je realizací perspektivy postupného odumírání státu prostřednictvím státu všelidového, přerůstajícího v komunistickou samosprávu. Nechápeme vedoucí úlohu dělnické třídy jako nějakou její petrifikaci na věčné časy, ale spatřujeme uskutečňování dějinné mise dělnické třídy v perspektivě jejího sebezrušení v podmínkách beztržní společnosti komunistické. Totéž se týká i komunistické strany, která jako avantgarda všech těchto historických procesů je poslední politickou stranou v dějinách. Pozitivní teoretické rozpracování těchto otázek a hlavně jejich prosazování ve společenské praxi je rovněž třeba chápat jako významný argument proti veškerému soudobému konzervatismu ve všech jeho variantách.

Literatura

- Arnason, J. P.: *L'Énigme Japonaise*. Les Temps Modernes. Paris, No. 486, 1987.
 Aron, R.: *Société industrielle, idéologie, philosophie*. Paris, Preuves 1965.
 Bell, D.: *The Cultural Contradictions of Capitalism*. London 1976.
 Bogat, J.: *Věčné a současné*. Tisková agentura Novosti. Praha 1984.
 Dahrendorf, R.: *Life Chances. Approaches to Social and Political Theory*. The University of Chicago Press 1979.
 Elm, L.: „Fortschreiten — Bewahren — Zerstören“ (Zur Dialektik von Progressivem und Konservativem in den Kämpfen unserer Zeit). Deutsche Zeitschrift für Philosophie 1986, No 4.
 Etzioni, A.: *An Immodest Agenda. Rebuilding America Before the 21st Century*. New Press, Mc Graw-Hill Book Company, New York 1981.
 Fourastié, J. — Bazil, B.: *Le Jardin du Voisin Essais sur les inégalités en France*. Paris 1980.
 Koziolok, H.: *Sozialismus und wissenschaftlich-technische Revolution*. Berlin, mezinárodní teoretická konference, 20. — 22. 5. 1981.
 Les Temps Modernes, No 468/469, 1985.
 Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 4. Praha, SNPL 1958.
 Reinhold, O.: *Sozialreaktionäre Strategien des Monopolkapitals*. Berlin, Einheit 1986.
 Servan — Schreiber, J. J.: *Le défi américain*. Paris, Denoël 1967.
 Schiller, K.: *Wirtschaftspolitik in der Krise?* Hamburg — Bergedorf 1982.
 Schoeck, H.: *Der Neid. Eine Theorie der Gesellschaft*. Berlin 1976.
 Schoeck, H.: *Das Recht auf Ungleichheit*. München — Berlin, Herbig 1979.
 Smelser, N. J.: *Die Beharrlichkeit des Positivismus in der amerikanischen Soziologie*. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie No 1, 1986, s. 149.
 Stoetzel, J.: *Les valeurs du temps présent: une enquête européenne*. Paris Presses Universitaires de France 1983.
 Wanner, K.: *Bildungsoffensive und konservative Zukunftsmodelle*. Marxistische Blätter, Frankfurt Main 1986.
 Yankelovich, D.: *The New Morality*. New York 1974.
 Zamoškin, Ju. A. — Batalov, E. J.: *Sovremennoje političeskoje soznanije v SŠA*. Moskva 1980.

Резюме

И. Филипп: По поводу социологического анализа возможностей и пределов влияния неоконсервативной идеологии

В то время, как буржуазная социология представляет собой один из теоретических источников неоконсервативной идеологии, марксистская социология является важным инструментом анализа ее корней, так же, как и возможностей и пределов влияния на сознание и поведение. Объективным базисом временного нарастания волны неоконсерватизма является диалектический характер всеобщего кризиса капитализма, заключающего в себе как неуклонный распад этой формации, так, само собой разумеется, и некоторые элементы, связанные со стремлением монополистической буржуазии приостановить кризисный цикл, обозначаемый как *crisis management*... Тем самым отмечены и характерные черты неоконсервативной идеологии, выражающей своим эклектизмом также не только «закат» своего классового носителя, но также его адаптивную паразитическую функцию, направленную на воздействие на разнообразнейшие, зачастую и противоборствующие слои и социальные группы. Ее привлекательность должна повысить, в частности, обращение к «традиционным ценностям», прикрывающее собственно духовный кризис, и стремление преодолеть преимущественно негативистскую концепцию антикоммунизма. Повышение эффективности борьбы против неоконсерватизма предполагает перенос от оборонческих позиций к разработке и применению позитивной стратегии, предполагающей, помимо разоблачения противника, более убедительное представление преимуществ социализма, нового образа жизни и программы формирования социалистической личности, включая объяснение противоречивых путей и средств реализации идеалов коммунизма. Значительное место здесь занимает и документирование исторической закреплённости марксизма-ленинизма, так же, как и осуществление его идей в жизни социалистического общества, заключающееся в развертывании и продолжении наиболее прогрессивных традиций и ценностей, основанных всеми предыдущими поколениями. Против путаного сплетения неоконсервативной авторитарности и либертаризма социалистическое общество ставит на повестку дня новый тип авторитета, дисциплины и самодисциплины, связанный с нарастающим общественным весом социалистического демократизма в контексте полностью актуального принципа демократического централизма. Против ошибочного тезиса, будто неоконсерватизм представляет собой в сравнении с социализмом гарантию для научно-технического прогресса в «открытом обществе», необходимо доказать в теории и на практике, что, наоборот, именно соединение достижений современной науки и техники с социализмом обеспечивает свободное динамическое развитие всех граждан, открытое для подавляемых прежде потенциалов человечества и каждого индивида. Основным условием эффективного преодоления влияния неоконсерватизма и всех прочих течений современной буржуазной идеологии является, конечно, ускорение экономического и социально-политического прогресса при практическом строительстве коммунистической формации. Это также является предпосылкой полного выявления и развития преимуществ социализма и дальнейшего повышения его привлекательности в мире.

Summary

J. Filipee: Possibilities and Limits of the Influence of Neo-conservative Ideology — Contribution to Their Sociological Analysis

While bourgeois sociology represents one of the theoretical sources of neo-conservative ideology, Marxist sociology is an important tool employed in analyzing its roots as well as the possibilities and limits of the influence it exerts upon consciousness and behaviour. The objective basis of a transient upsurge of neo-conservatism is the dialectic character of the general crisis of capitalism involving, on the one hand, the irrepressible disintegration of this formation, and of course, on the other hand, also some elements connected with the pains taken by the monopolistic bourgeoisie to tie up the crisis cycle, designated as “crisis management”. This also marks the characteristic features of neo-conservative ideology which, through its eclecticism, expresses not only the decline of its class bearer but also the latter's adaptively parasitic function aimed at influencing and controlling most various, often contradictory strata. Its attractiveness is to be increased especially by an appeal to „traditional values” obscuring its own spiritual crisis, and by an attempt to arch over the predominantly negativist concept of anticommunism. If the effectiveness of the

struggle against neo-conservatism is to be raised, it is necessary to pass over from defensive positions to the elaboration and assertion of a positive strategy postulating — besides the exposure of the opponent — a more convincing presentation of the advantages of socialism, the new way of life, and the programme of the formation of the socialist personality, inclusive of highlighting the contradictory ways and means of the realization of the ideals of communism. In this context, a significant place is also ascribed to the demonstration of the historical anchorage of Marxism-Leninism, as well as to the realization of its ideas in the life of socialist society; this consists in developing and surpassing the most progressive traditions and values founded by all precedent generations. Against the confusing maze of neo-conservative authoritarianism and libertarianism, the socialist society puts on the agenda of the day a new type of authority, discipline and self-discipline connected with the growth of the specific weight of socialist democratism within the context of the fully actual principle of democratic centralism. Against the misleading thesis that neo-conservatism, in opposition to socialism, represents a safeguard of scientific and technological progress in the "open society", it is necessary to demonstrate both in theory and in practice that, exactly on the contrary, it is just the connection of the advantages of modern science and technology with socialism that secures a free, dynamic development of all citizens, open to the formerly suppressed potencies of mankind as well as of each individual. The basic condition of an effective overcoming of the influence of neo-conservatism as well as of all the other trends of contemporary bourgeois ideology is of course an acceleration of economic and socio-political progress in the practical building up of the communist formation. This is also a precondition of the full exposure and development of the advantages of socialism and of a further enhancement of its attractiveness in the world.